

**СЪСТОЯНИЕ И ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИЕТО
НА ИКОНОМИЧЕСКАТА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ
НА СТРАНИТЕ****В. Даков, С. Карастоянов**

Възникнала у нас непосредствено след Деветосептемврийската революция и изпитала благотворното влияние на съветската географска школа, марксистическата икономическа и социална география на страните заема все по-достойно място в системата на географските науки. Това не е случайно. Изучаването на другите страни предполага постоянна връзка със съвременността. Нещо повече — изучаването на тази дисциплина играе значителна роля във формирането на правилен марксистко-ленински политически мироглед на учащите се и широките народни слоеве. Самият предмет на изследване предполага изучаване на закономерностите в развитието и териториалното разположение на населението и стопанството в света, а така също в отделните социалистически, капиталистически и развиващи са страни. Като разкрива редица особености от живота на отделните народи, характерни черти на териториалната организация на стопанството, икономическата и социална география на страните спомага за по-задълбочено опознаване на съвременния етап на развитие на отделните обществено-икономически системи.

Тези особености на странознанието като наука и учебна дисциплина са главната причина то да заеме подобаващо място в учебните планове на специалност география в СУ „Кл. Охридски“, икономическите вузове и средните училища. Може определено да се твърди, че икономгеографското странознание до голяма степен определя облика на географията в училищата след 9. IX. 1944 г. Първоначално в специалност география се чете само един общ курс по странознание (от И. Пенков до 1952 г.), след това, от 1953 г., курсът се разделя на икономическа география на социалистическите страни (воден от М. Мичев) и на капиталистическите страни (преподаван от Б. Иванов) — от 13 години бе продължен от В. Даков. През 1980 г. във връзка с актуализирането на учебните планове се въведоха специализирани курсове по странознание. Те са: Икономическа география на развиващите се страни, Икономическа география на Балканските страни, на Арабските страни, Основи на социалистическата икономическа интеграция, четени от В. Даков и С. Карастоянов. Всъщност единствено в катедрата по Социално-

икономическа география на ГГФ при Софийски университет се намира звено по странознание за цялата страна. Ограниченият числен състав на звеното и в миналото, и сега е основната причина странознанието да се развива преимуществено като учебна дисциплина. В това отношение направеното не е никак малко. Заслужава да се отбележи фактът, че в катедрата за 40-годишния период са написани 7 учебника по икономическа география на страните за нуждите на висшето и средното образование. Сред тях много добра оценка заслужи учебникът „Икономическа география на СССР“ от М. Мичев и „Икономическа география на капиталистическите страни“, първоначално написан от Б. Иванов и И. Пенков, а в следващите две издания от Б. Иванов и В. Даков. Те служат като учебни пособия не само за студентите от специалност география, но и за студенти от икономическите вузове. В последните Т. Йорданов, Хр. Маринов, Сл. Славев и К. Кръстев отпечатаха няколко учебника по икономическа география, в които географията на световното стопанство и на страните заеха подобаващо място. Колектив от катедрата, оглавяван от И. Пенков, стана автор на учебник по „Военна и политическа география“, предназначен за служителите на ВВА „Г. С. Раковски“. Излезлите учебници надхвърлиха рамките на Университета и станаха търсени пособия от редица ведомства, занимаващи се с външнотърговска и друга дейност, както и от много граждани. Това обстоятелство налага в бъдеще изброените пособия, осъвременени и допълнени, да бъдат преиздавани.

Наред с тази дейност основно задължение на звеното по странознание в миналото и сега е актуализирането на преподаването на тази сложна и многообразна материя. Трябва веднага да се подчертае, че тази дейност обхваща почти цялото разполагаемо време на специалистите по странознание в катедрата. Може само да се съжاليا, че все още няма така нужният критерий за характера и оценката на преподавателската работа. Само тогава обективно ще проличи мащабността на извършеното от преподавателите по странознание. В противен случай работата на страноведите ще продължава да се недооценява или просто да не се забелязва. Известно е, че още в първите години след 9 септември приоритет получиха физикогеографските дисциплини. Допуснатите грешки в организационно и методологическо отношение в миналото дадоха основание на чл.-кор. К. Мишев на Националната научно-практическа конференция по география да каже: „У нас това направление в географията е направо пренебрегвано и то представлява в научно и организационно отношение запустял, изоставен участък“ (К. Мишев, 1984 г.). Това според нас е вярно, но трябва да се изследват и посочат причините за днешното организационно състояние на нещата. В областта на странознанието звеното, макар и малко, е извършило, както отбелязахме, сериозна работа по посока на преподаването и издаването на учебници. Ежк му е мястото да се позовем на из-

вестната Ленинова мисъл: „... в науката не се съди по онова, което не е направено, а по това, което е направено по отношение на предшествениците“ (В. И. Ленин, ПСС, т. 16, с. 348). За изминалото време не се намериха нито сили, нито средства да се създаде научно звено по география на страните в ГИ на БАН. Нещо повече — когато съществуваха реални възможности да бъде привлечен секторът Азия и Африка към този институт, по необясними причини това предложение беше отклонено. И едното, и другото задържаха за дълго време развитието на икономгеографското и физикогеографското странознание. Трудно е да се предвиди при сегашната „научна политика“ колко още време ще трябва да мине, за да се поправи това недоглеждане, за да може странознанието да се изведе на приложния етап от своето развитие, за което съществуват многобройни потребители. Това в миналото и сега е принуждавало специалисти, подготвяни в други учебни заведения, да извършват страноведческо-приложна дейност без нужната подготовка и следователно с понижена компетентност, от което се ощетяват важни външнотърговски, икономически и други интереси на нашата страна. Достатъчно е да се надникне в работата на ред външнотърговски организации, в дейността на ИМОСИ, на Института по външна търговия, за да се установи, че цяла поредица от изследователски теми се разработват понякога, колкото и чудно да звучи, от хора, за първи път обляскаващи се със съответните страни. Такава работа би се изпълнила с много по-голяма компетентност и практическа резултатност от възпитаници на специалност география, преминали през страноведческата специализация.

Друга насока от нашата работа е научното популяризиране на страните. Тази дейност има много широк потребител, като се започне от милионната учаща се младеж и се свърши с обикновените трудови хора. Тази дейност на географите винаги се е посрещала с повишен интерес, тъй като в подобни публикации масовият читател е намирал много нови и интересни неща, с които често пъти се срещал за първи път. Без да искаме да засегнем когото и да е било, на нас ни е трудно и практически невъзможно да споменем всичките автори, които са взели участие в научната популяризация на страните, но може определено да се каже, че почти всеки географ от Университета и ГИ на БАН, както и много учители след посещение на отделни страни или по литературни източници са споделили своите знания и впечатления за интересни обекти, стопански отрасли и ред други географски феномени. На страниците на списанията Географски преглед, Страни и народи, География, История на география (по-късно Обучението по география), Наръчник на агитатора, Международен живот, Пропагандист и агитатор и в част от ежедневниците, както и в отделни книжки на издателствата Наука и изкуство“, „Народна просвета“, „Медицина и физкултура“ отпечатаха стотици заглавия. Между авторите със своята пло-

довитост след Деветосептемврийската революция изпъкват с научно популярните си книги И. Пенков, Б. Иванов, Т. Христов, М. Мичев, Х. Тишков, Ст. Петров, В. Велев и десетки други имена. С популярен характер са работите на Л. Мелнишки, В. Дойков, Св. Кираджиев и т. н.

Тази дейност, колкото и странно да звучи, ни е представяла пред обществеността като наука, без обаче популяризацията да има за дачата да излага същината и научното съдържание на географското странознание. В тази връзка искаме да споменем особено заслугата на Т. Йорданов, който подготви и изнесе десетки беседи, съпроводи ни с подходящи филми по телевизията. Това привлече вниманието на най-широк кръг зрители и допринесе за популяризирането на редица страни. Тук му е мястото да се изтъкнат особените заслуги и на И. Пенков. Той, който изнесе над 1500 беседи, от които близо 500 по странознание. Извършената работа за разглеждания период е едно нужно и значително народополезно дело. И обемът, и качеството, може да се твърди, че са на добро равнище, без това да означава, че не са допуснати и ред слабости: прибързаност, недоразботване на материалите, а нерядко ограничена осведоменост, когато научната основа е недостатъчна и преобладава опростеното описание.

Тази част от нашата работа и в бъдеще е належащо да се разширява и задълбочава, като се привличат още по-широк кръг от автори, пишещи за това, което най-добре познават, и с участие не само в географските списания, но и в Радиото, Телевизията, ежедневието и периодичния печат.

Трета насока от нашата работа е изследването на отделните социалистически и капиталистически страни. Поради ред главни обективни причини научно-приложното странознание не може да се похвали с особени успехи. Главната пречка за ограничения брой публикации е малкият брой хора (числом и словом само трима души), които наред с другите си задължения са работили за изследването на някои страни. При това не от една година педагогическата заетост на страноведите изисква още две щатни единици. Казаното не значи, че не е работено с пълно напрежение на силите за развитие на проблемното странознание. Най-голямо внимание е отделено на СССР — 7 студии, Китай — 5 студии (М. Мичев), Гърция — 4 студии (В. Даков). Специално искаме да отбележим студията на М. Мичев — „Отраслови и регионални проблеми на разположението на производителните сили в СССР през X петилетка“ и двете студии на Т. Йорданов в областта на световното стопанство. Отделни работи за Франция, Куба, СССР, ГДР, Полша, Португалия, Унгария са публикувани от Т. Христов, И. Пенков, З. Демерджиев, М. Бъчваров, С. Карастоянов, Б. Колев. Особено ценен принос в теорията и методологията на икономическата и социална география на страните внесе Б. Иванов със студията си „Относно

предмета задачите и значението на икономическата и политическа география на капиталистическите страни“. От подобен характер е теоретическата разработка на В. Даков „Марксистическата икономическа география на капиталистическите и развиващите се страни и нейното използване в практиката“, в която се очертават сегашните и бъдещите насоки на приложното капиталистическо странознание. В същата насока и от същия автор беше публикувана студията „Прогнозирането в икономическата география в светлината на системния подход“. Споменатите изследвания третираат фундаментални проблеми на икономическата и социална география на страните. В последните години поради повишения интерес към въпросите на социалистическата икономическа интеграция бяха направени конкретни изследвания за икономгеографските аспекти на тези процеси (5 публикации от С. Карастоянов). Посоченият автор защити и първата дисертация у нас по проблемите на икономгеографското странознание, посветена на икономическата интеграция в рамките на СИВ.

Какви са основните задачи на разглежданата област от географското знание? Първа, и то най-важна задача и в бъдеще ще остане изследването на групи или отделни страни. Народното стопанство на страните (разглеждано като система) е и ще бъде основна таксономична единица на икономгеографско изследване. Особено внимание заслужава хипотезата за териториалната структура на обществените системи, в частност за териториалната структура на стопанството като централна комплексна категория на страноведческите проучвания. Още И. М. Маергойз подчертаваше, че усвояването от странознанието на категорията териториална структура означава по същество преход от традиционния покомпонентен анализ към цялостно разглеждане на националните икономики. Задълбоченото усвояване на системно-структурния подход би позволило да се издигне странознанието като наука за териториалните системи на ново конструктивно ниво. Ако при икономгеографското изучаване на една страна не се изхожда от анализа на процеса на териториалното разделение на труда, то получените резултати неизбежно ще придобият вид на съвкупност от отделни обекти макар, разбира се, класифицирани и изучени в определена последователност.

Категорията териториална структура, която определя мястото на всички други съставки на икономгеографската характеристика, позволява целенасочено да се разкрият такива ключови теми на проблемно-страноведческите изследвания като характера на ресурсосигуреността на страните и особеностите при експлоатацията на ресурсите, мястото и ролята на страните или районите в системата на международното разделение на труда, характера на системата на разселване, особеностите на инфраструктурата, процесите на ико-

номическото районообразуване, влиянието на НТР върху разположението на производителните сили и състоянието на окръжаващата среда, териториалните аспекти на икономическата интеграция и др. (вж. Вардомски, Л. Б. и Н. С. Мироненко, 1981).

Икономгеографското изучаване на страните не може да бъде цялостно, без да се отчитат социално-географските и политико-географските аспекти на икономиката им.

Втора важна задача е икономгеографското изследване на интеграционните процеси, които по своето социално съдържание са дълбоко различни в двете световни системи. Икономическата интеграция, отразяваща съвременния етап на интернационализация на производството от икономгеографска гледна точка представлява преди всичко тясно преплитане на международното разделение на труда и териториалното вътрешно разделение на труда. В това преплитане водещо е първото, но то изпитва върху себе си обратното въздействие на второто. Като отражение на тяхната взаимозависимост е настъпването на известна адаптация на териториалните структури на народните стопанства на интегрираните страни. От чисто географските фактори първостепенно значение има съседското икономгеографско и политикогеографско положение. Териториалните аспекти на икономическата интеграция пораждат нов важен икономгеографски обект, заемащ „промеждуточно“ положение между отделната страна и световните социалноикономически системи (И. И. Маергойз, 1971).

Трета по важност задача засяга проблемите на световното стопанство. Марксистическата икономическа география от самото начало на своето съществуване е изучавала тази материя. Още първият блестящ курс по икономическа география, написан от Н. Н. Барански, е бил сравнително обемист очерк за световното стопанство. По-късно, разширен и допълнен, този очерк е бил издаден като отделна книга (Н. Н. Барански, 1929). Н. Н. Барански е подчертавал, че без световно стопански аспекти просто е невъзможно пълноценното изследване на отделните страни. Практическата необходимост от географското изучаване на световното стопанство силно нарасна през последните години, когато участието на страните от СИВ в световното разделение на труда, в различните световни проекти е все по-голямо и значимо.

Географията на световното стопанство е все още слабо застъпена в изследванията на икономгеографите от страните — членки на СИВ, в това число и България, независимо че са налице, особено в СССР, сполучливи опити да се докаже, че проблемното странознание е неразривно свързано със световното стопанство.

Трябва да се отбележи, че развитието на проблемното странознание изисква не само обикновено увеличаване работите по география на световното стопанство, но и преход към анализ на основните негови проблеми или по същество създаване на проблемна

география на световното стопанство. Изучаването на глобалните проблеми в наши дни става едно от най-значимите направления в развитието на ред науки.

Географията на световното стопанство преди всичко изследва конкретната картина на териториалното разделение на труда в световен мащаб. При това съотношението между понятието „световно стопанство“ и „народно стопанство на страните“ трябва да се възприема диалектически, като съотношение между цялото и неговите части, като система с нейните подсистеми. Всяко изменение на цялото — качествено или количествено не може да не се отрази така или иначе на всички негови части, в същото време изменението на всяка отделна част се отразява и на цялото като механизъм (вж. Н. Н. Барански, 1956). От казаното става ясно колко дълбоко е разбирал Барански неразривната диалектическа връзка на странознанието с географията на световното стопанство.

Четвъртата задача се отнася за политикогеографските изследвания. В съвременната международна обстановка ясно се налага необходимостта от политикогеографски изследвания на отделните страни в света. Във връзка с нарастващата роля на страните от социалистическата общност, става изключително важно разработването на много политико-географски проблеми, организиране на системни политикогеографски изследвания, обхващащи преди всичко развитите капиталистически страни с тяхната антагонистична класова структура.

Разработването на политикогеографската тематика би направило значително по-пълноценни общогеографски и икономгеографски монографии и студии за капиталистическите и развиващите се страни. Икономгеограф, изследващ една или друга капиталистическа страна, изключващ политикогеографските въпроси, изпада в икономизъм, който така остро бичуваще В. И. Ленин, и закрива пред себе си пътя за пълното разбиране на собствения обект на изследване. С развитието на държавномонополистически капитализъм политическите фактори стават все по-силни и оказват непосредствено влияние на разположението на производителните сили и формирането на икономическите райони в капиталистическите страни.

В трудовете на класиците на марксизма-ленинизма са заложени изходните методологически позиции на политическата география. Във встъпителната статия на руския превод на „Американская география“ Барански отбелязва, че американските географи така не са и успели да предложат за политическата география щогодишна научна концепция; и подчертава, че в работите на Маркс и неговата преписка с Енгелс политическите особености на много страни не само се констатираат, но се и поставят във връзка с факторите, които ги обуславят (Н. Н. Барански, 1957).

Териториалната структура на политическия живот е основа на регионалната политическа география. За политическата система

на страните е органически свойствена определена териториална структура. Териториалното разположение на политическите сили има изключително важно значение, особено в период на революционна ситуация, когато може да стане един от решаващите фактори за коренен прелом на цялата политическа система на съответната страна.

Петата задача се състои в изследването на състоянието и критичния анализ на икономикогеографските науки в другите страни. Такаъв род изследвания трябва да се провеждат системно, така както навремето учеше Н. Н. Барански. Трябва да се счита като правило във всеки курс по икономическа география на страна или група страни да се включва специално въведение от марксистически позиции на развитието на икономикогеографските науки в съответните страни. Такаъв подход дава възможност да се следи състоянието на географските науки в развитите капиталистически държави и теоретичното ниво на оформилите се географски школи. В този подход има двойка цел: да се използва всичко позитивно от тях и да се води непримирима борба с буржоазната идеология, прокарана в подобни публикации, апологизации капитализма.

* * *

Подобряване работата на икономическата и социална география на страните, което не е само в интерес на самата география, но и цели обслужването на многобройни потребители на научни знания по жизнено важни въпроси, предполага да се вземат спешни мерки. За тези цели ние предлагаме:

1. При ГИ на БАН да се формира работна група от специалисти, които да влязат в творчески контакти с министерствата на Външната търговия, на Външните работи, на Народната отбрана и сродните институти — ИМОСИ, Военна академия и ред други. С течение на времето по силата на това сътрудничество тези специалисти ще утвърдят проблемното странознание в развито направление в географията под влиянието на непрекъснатите социални поръчки.

2. Да се разшири сегашната група преподаватели по странознание до 6—7 души, включително и помощен персонал, и впоследствие да се формира самостоятелна катедра по регионална икономическа и социална география на страните. Това неизбежно ще се отрази крайно благоприятно за ефективното преподаване на страните както в Университета, така и в училищата, за популяризирането на географията на страните сред широкия читател и за приложното използване на натрупаните знания и извършваните изследвания във вече споменатите ведомства.

3. Разумно би било при актуализиране на учебните планове в специалност география да се обособи самостоятелен курс по икономическа и социална география на световното стопанство.

Ние тук лансираме само най-близкостоящите перспективи, без да се впускаме в по-далечните ни виждания по проблемите за развитието на странознанието, тъй като е нужно време да се изживее предубеждението към него като наука. Надяваме се, че с решаването на посочените задачи, стоящи пред тази научна дисциплина, неминуемо ще се разкрият далечните перспективи на нейното развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ленин, В. И. ПСС., Т. 16. Изд. 4. 508 с.
2. *** Американская география. Современное состояние и перспективы. М., Изд. ин. лит., 1957 (Вступление от Н. Н. Барански).
3. Барански, Н. Н. Краткий курс экономической географии. Вып. 1. Общие понятия. Очерк мирового хозяйства. М.—Л., ГИЗ, 1929.
4. Барански, Н. Н. Экономическая география. Экономическая картография, М., Географгиз, 1956.
5. Варадомский, Л. В., Н. С. Мироненко. О путях актуализации страноведческих исследований. Изв. ВГО, 1981, № 6.
6. Витвер, И. А. Историко-географическое введение в экономическую географию зарубежного мира. М. Географгиз, 1963.
7. Даков, В. Марксистическата икономическа география на капиталистическите и развиващите се страни и нейното използване в практиката. ГСУ. ГГФ, Т. 61 (1966—1967).
8. Даков, В. Прогноза за развитието на икономикогеографското знание в светлината на системния подход. ГСУ. Т. 63, 1971, № 2, География.
9. Даков, В., Б. Иванов. Икономическа география на капиталистическите страни. С., „Наука и изкуство“, 1976.
10. *** Экономическая и социальная география зарубежных стран (под ред. В. П. Максаковского). М., Просвещение, 1980.
11. Иванов, Б. Африка, С., „Наука и изкуство“, 1963.
12. Карастоянов, С., Проблеми на териториалната организация на нефтогазовата промишленост в европейските страни — членки на СИВ. С., 1983 (дисертация).
13. Маергойз, И. М. Некоторые вопросы политико-географического изучения капиталистических стран, в „Вопросы экономической географии зарубежных стран“. М., Изд. МГУ, 1971.
14. Мишев, К. Нови идеи и тенденции в развитието на географската наука и тяхното отражение в програмите по география в училищата в „Интензификация на обучението по география в съвременното училище“. С., 1984.
15. Мишев, М. Икономическа география на СССР. С., „Наука и изкуство“, 1969.
16. *** Страноведение: состояние и задачи, „Вопросы географии“, № 116. М., Мысль, 1981.

PRESENT SITUATION AND BASIC TRENDS
IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC
AND SOCIAL GEOGRAPHY OF COUNTRIES

V. Dakov, St. Karastojanov

Summary

The Marxist economic and social geography of countries broke off with the old and deeply reconstructed itself metodologically after 9th of September, 1944 under the influence of the Soviet school. Its subject is determined as a public discipline for the studying, forecasting and management of the territorial systems. Its development is traced in the succession of the last 4 decades and the authors who contributed to this unusually quick development are also shown.

Three directions are outlined in it—educative schooling, popularizing and practical schooling, which are stages in its progress. The special social and ideological significance of the educational and popularizing work are emphasised. The performance of this activity are shown. The more modest achievement at the practical direction are pointed out which is due to the utterly limited number of people working in this area (Only 3 people working at the University in Sofia.) with many customers.

The aims of this subject are pointed out; the research of different countries; the process of integration; the problems of world economy which explains the dynamic and territorial organization of the systems because of their mutual relationship and interaction; the problems of political geography which under capitalism become decisive factor in the revolutionary situation contributing to radical turn in all capitalist system of the country in question; study and critical analysis of economic region geography in capitalist and developed countries. Two results are guaranteed by this approach; to use all positive achievements and to be lead a continual struggle with bourgeois ideology in these publications, which have abundant objectivism and praising capitalist society as an intransient system.

At the end to answer the requirements of the numerous users they suggest to be taken urgent measures because dropping behind in this respect is apparent caused of the limited resources and organizational failings.

— To be formed a section of region geographers working for the Foreign Office, Trade and Science Institutions and s. o. at the Institute of Geography under the Academy.

— To be increased the number of the already existing groups of lecturers in Region Geography at first to 6—7 people subsequently will form an independent department.

— It is wisely the programme of studies to be actualized, also to be separated course of economical and social geography of the world economy.

The efforts put in would justify the means in the economic sphere by increasing the social importance because Region Geography is the most political trend in the system of the geographical science.